

1. Lektion. Det førindustrielle Danmark ca. 1730 -1876

(pensum: Noten Økonomisk vækst i Danmark over det lange sigt)

Stikord: Vækst, institutioner, ressourcer, befolkning, markeder.

(OBS bilag A er ikke med i den elektroniske version)

Indkomst og vækst: Definitionen på vækst er stigning i real indkomst (her målt ved BFI) pr. capita. Danmark hørte allerede omkring 1820'erne til den europæiske "kerne", modsat periferien. Dvs. til gruppen af lande eller regioner med den højeste indkomst pr. capita.

Derfor kan det være relevant at se på den udvikling, der var gået *forud for 1820*. Her skelnes almindeligvis mellem økonomien, som den så ud i 1700-tallet før 1784 og i tiden 1784 til ca 1820.

De problemstillinger der rejses for Danmarks vedkommende er almene for førindustrielle økonomier. Dvs. vi møder dem igen i det internationale pensum.

Markeder og institutioner

Selv om der er en glidende overgang så var økonomien før 1780'erne generelt præget af *svagt udviklede markeder for varer, tjenester og produktionsfaktorer*. Dette dannede en barriere for økonomisk vækst. Udover af beholdningen af fysisk og human kapital afhænger økonomisk vækst nemlig af udvekslingen af varer og tjenester på et marked. Adam Smith (i *Wealth of Nations*, 1776) har bidraget med den indsigt, at der er en positiv sammenhæng mellem markedets udstrækning og økonomisk vækst. Jo større marked, det vil sige jo flere agenter, der kan handle med hinanden, desto større mulighed for *arbejdsdeling og specialisering* og desto højere produktion pr. mandtime. Arbejdsdelingen bidrager desuden til videreudviklingen af den anvendte teknologi. Modsætningen til dette er en økonomi præget af selvforsyning, hvor den enkelte husstand producerer de fleste fornødenheder selv, mad, tøj, redskaber, bygninger, transport osv.

En del af barrieren for vækst i 1700-tallet kan forklares ved at transportteknologien endnu var svagt udviklet. Markederne var mere geografisk isolerede.

De barrierer vi ser på her, er imidlertid af *institutionel* karakter. Ved begrebet institution i økonomi forstår man bredt set økonomiens spilleregler, de rammer som agenterne handler indenfor. Således

er markedet selv et eksempel på en central institution. Men som nævnt fungerede markedskræfterne ikke i samme udstrækning som senere hen.

Varemarkedet var hæmmet af *laugenes* indflydelse. Et laug (eng. *guild*), der var et levn fra middelalderens samfundssystem, var en sammenslutning af lokale selvstændigt erhvervsdrivende indenfor håndværk og handel. Laugene regulerede adgangen til etablering som selvstændig mester og bestemte prisen på produktet. Mod slutningen af 1700-tallet fik laugene dog nogen konkurrence fra *forlagssystemet* (eng. *putting out system*). En forlægger forsynede en producent (f.eks. en landmand, der havde mindre arbejde i vintersæsonen) med en råvare f.eks. uld og aftog senere den vævede eller strikkede færdigvare. En anden form for konkurrence kom fra de statsstøttede *manufakturer*. Der var tale om større virksomheder med en arbejdsdeling i forskellige processer men uden anvendelse af mekanisk kraft. Formålet med dem var at skabe en indenlandsk produktion, der kunne konkurrere med importerede varer. De var således et led i staten *merkantilistiske politik*, der gik ud på at skabe størst muligt overskud på handelsbalancen.

Et andet levn fra middelalderen, der hæmmede varemarkedets udstrækning var de såkaldte *købstadsrettigheder*, som betød at der ikke måtte oprettes værksteder eller sælges færdigvarer i et bredt bælte uden om byerne. Da afstand var en vigtig faktor, betød det større incitament for landbrugsbefolkningen til at være selvforsynende med håndværksvarer.

Markedet for de vigtige *produktionsfaktorer* var heller ikke frit. Den mandlige *arbejdskraft* i landbruget (landbefolkningen udgjorde ca. 80 pct af den samlede befolkning) var stavnsbunden mellem 1733 og 1788, det vil sige, at det var forbudt at rejse fra det gods, man var født på uden godsejerens tilladelse. Binding af arbejdskraften i form af slaveri, livegenskab (eng. *serfdom*) eller stavnsbånd kendes fra andre steder i verdens økonomiske historie. Den afspejler at arbejdskraften i den givne periode var den knappe faktor i forhold til landbrugsjord.

Landbrugsjorden ejedes for størstedelens vedkommende af godsjerere. Den dyrkedes dels af fæstebønder (forpagtere) på mellemstore eller mindre gårde, dels for omkring 10 procents vedkommende direkte af godsejerne (den såkaldte hovedgårdsjord, se Bilag A) ved hjælp af arbejdsydelse fra fæsterne, det såkaldte hoveri. Det var en naturalieform for forpagtningsafgift i stedet for en pengeafgift. Landbrugsjord var heller ikke mobil i den forstand at de store godsejere frit kunne opdele den og sælge fra eller stille den i pant som sikkerhed for lån.

Resultatet af immobil arbejdskraft og immobil jord må have været et allokeringsmæssigt tab. Stavnsbåndet betød også en omfordeling fra arbejdskraft til jordejere sammenlignet med et frit marked. Endelig var der et effektivitetstab forbundet med hoveriarbejde fordi incitamenterne var lave, når arbejdet under alle omstændigheder indebar en dags tilstedeværelse på hovedgården.

I årene lige omkring og efter 1784 gennemførtes en række reformer der rettede sig mod nogle problemer, f.eks. blev stavnsbåndet ophævet og hoveri som afgift blev efterhånden afløst af en pengeafgift. Det blev også af mindre betydning fordi omkring 60 pct. af fæsterne havde købt deres jord og var blevet selvejere i årene ind til 1810.

Ressourcer, befolkning og vækst

Når Danmark ligger så relativt højt i internationale sammenligninger allerede omkring 1820 hænger det nok blandt andet, men ikke udelukkende, sammen med et forholdsvist stort landbrugsareal pr. indbygger, et stabilt klima, en god beliggenhed i forhold til mere dynamiske regioner og nogenlunde stabile politiske forhold (fravær af krige) over lange perioder.

Robert Thomas Malthus forudsatte i *An Essay on Population* 1798 at landbrugsjord/naturressourcer var en begrænsende faktor i økonomisk vækst. Han anså ikke teknologiske fremskridt i form af bedre afgrøder, bedre dyrkningsmetoder, bedre opbevaring og mere integrerede fødevaremarkeder for at have nogen betydning. Da befolkningsvæksten efter hans mening havde en positiv sammenhæng med indkomsten pr. capita og dermed med fødevareproduktionen, ville den nærme sig en steady state på 0, fordi ressourcerne var begrænsede.

Det er en analyse, der ikke uden videre kan anvendes på samtidens Europa, som det også fremgår af det internationale pensum. Faktisk var Europas rigeste regioner som Holland, Belgien og Sydengland også tæt befolkede. Der var sket *teknologiske fremskridt* i 1600 og 1700-tallet om end i meget langsommere tempo end i 1800 og 1900-tallet. Det var f.eks. introduktion af nitratbindende afgrøder og afvanding af engarealer.

Disse former for teknologi nåede også til Danmark. Landbrugsarealet kunne som nævnt udvides og blev det også. Men ligesom det gjaldt for andre lande, er det nok mest sandsynligt at produktionen pr. indbygger steg fordi befolkningen steg (altså omvendt den malthusianske antagelse). Flere mennesker i en region var grundlaget for et udvidet marked og dermed en højere grad af arbejdsdeling. En tættere befolkning betød også bedre betingelser for at kommunikere viden om ny teknologi.

I Danmark var der nok yderligere den sammenhæng mellem befolkning og vækst, at stigningen banede vej for en række reformer, der fjernede barrierer for vækst. Med en større befolkning kunne godsejerne let tiltrække lønarbejdere og stavnsbåndet blev derfor ophævet. Der sket ikke meget på lovgivningsområdet for at fjerne barriererne for etablering i byerhvervene, men som allerede nævnt kunne man omgå laugenes magt gennem forlagssystemet. Hjemmearbejdere fandtes både på landet og i byerne.

Særligt interessant er den formodede sammenhæng mellem befolkningsstigningen og opløsningen af det middelalderlige landsbyfællesskab (eng. *the open field system*) i årene omkring 1800. Før den tid blev markerne i en landsby dyrket i fællesskab således at hver gård havde en strimmel jord med hver afgrøde og af enhver beskaffenhed (se Bilag A). Det kunne betyde 50-100 små strimler pr. gård. Det betød at alle beslutninger vedrørende dyrkningen måtte træffes i fællesskab. Udenfor det dyrkede areal lå et område, overdrevet, (eng. *the common*) hvor landsbyboerne græssede deres dyr i fællesskab og hentede brændsel mv. En befolkningsstigning betød at folk ønskede at holde flere kreaturer. Da adgangen til overdrevet var ureguleret var der en risiko for overudnyttelse, således at tilvæksten i ressourcen (græs og buske) faldt til langt under det optimale. Løsningen blev at privatiserer overdrevene (eng. *enclosure*) og lægge jorden ind under gårde og godser. En ejer havde incitament til at bevare ressourcen og måske endda forbedre den. Samtidig blev dyrkningsfællesskabet ophævet og jorden samlet omkring de enkelte gårde. Det betød en nemmere beslutningsproces med hensyn til nye afgrøder og dyrkningsmetoder.

Hvis *befolkningsstigningen som her er forudsat eksogen* og altså ikke som forårsaget af en større fødevareproduktion, hvad kan da forklare den? Fødselstallet var nogenlunde uændret på mellemlangt sigt men dødeligheden faldt mod slutningen af 1700-tallet. De faktorer der påvirkede dødeligheden var de store epidemier, bl.a. der fulgte med krige eller andre katastrofer. Muligvis blev befolkningerne også, i hvert fald i perioder, immune overfor sygdomme der tidligere var dødelige. Fra starten af 1800-tallet finder man den spæde begyndelse til en dansk sundhedspolitik i form af en jordemoderuddannelse og et vaccinationsprogram for kopper. Det synes faktisk at have haft en god effekt på børnedødeligheden.

Befolkningsvæksten både her og i udlandet samt en række større krige (som Danmark først blev involveret i senere) betød umiddelbart at *fødevarepriserne steg*. Det skete *selvom produktionen pr. arbejder i landbruget må være vokset* noget på grund af teknologiske fremskridt og de omtalte

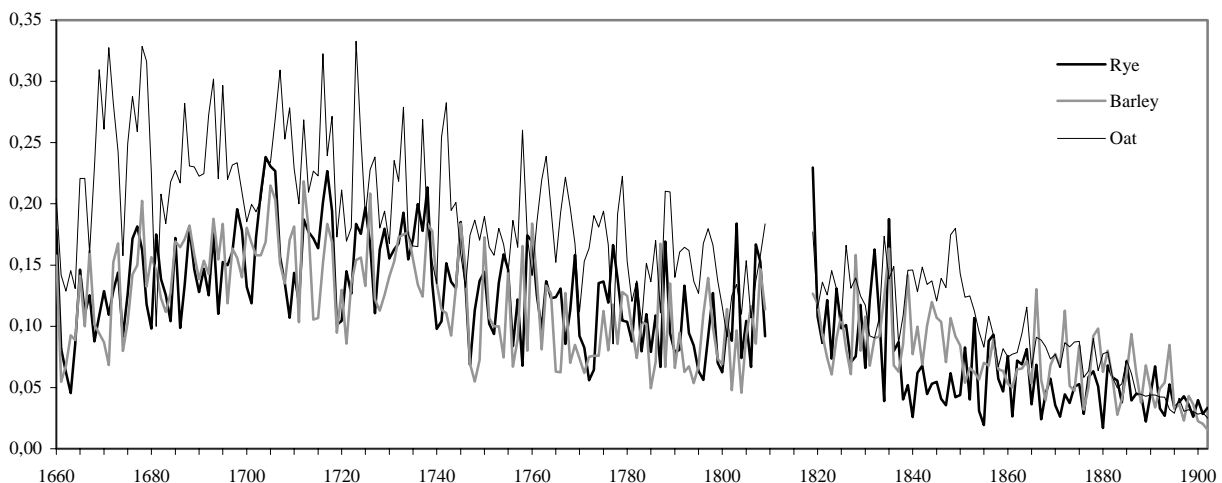
institutionelle reformer. Det betød igen, at de der havde brugsret til landbrugsjord, enten som ejere eller forpagtere, blev bedre stillet, mens de der måtte købe fødevarer blev ringere stillet.

National og international markedsintegratin

Markedsintegration er et ledende tema i den internationale del af pensum. Markeder for varer, tjenester og produktionsfaktorer bliver stærkere integrerede gennem mindskede *naturlige barrierer* for handel, det vil sige gennem udvikling af transport- og kommunikationsteknologien. Danmark havde historisk set fordel af at være et lille land med udstrakt adgang til vandtransport mellem forskellige lokaliteter. En anden kilde til stærkere integration er formindskelse af *kunstige barrierer* – købstadsprivilegierne, som blev nævnt ovenfor er et eksempel. Imidlertid er den vigtigste forklaring på stigende integration af det danske marked nok udviklingen i *pengeøkonomien*, jf. næste lektion. Jo mere man gik over til at bruge penge fremfor rent bytte af varer og tjenester, desto mere voksede antallet af transaktioner.

Markedsintegration kan måles ved at sammenligne prisbevægelser på forskellige markeder. Jo mere forbundne markederne er, desto mere tilbøjelighed er der til arbitrage, som udligner prisforskelle. Nedenfor ser man hvorledes de regionale prisforskelle på de vigtigste kornsorter udlignes, specielt gennem anden halvdel af 1800-tallet.

Udviklingen i de regionale prisforskelle i Danmark belyst ved kapitelstaksterne. Varianskoefficient for rug, byg og havre i 1660-1902.

Kilde: Søren Rich, Integration af kornmarkeder i 1800-tallet. Speciale B-025. 2004

Ser man på *international handel* har kunstige barrierer i form af told og direkte importregulering spillet en vekslende rolle gennem historien. Disse barrierer var f.eks. instrumenter for den merkantilistiske politiks bestræbelser på at skabe et stort handelsoverskud overfor udlandet. Danmark førte en forholdsvis liberal toldpolitik efter 1797, men det der havde størst betydning for vores integration med de internationale markeder var den politik, som de store europæiske lande førte. Nogle nøglepunkter er afskaffelsen af den engelske kornlov i 1846, der var en toldlov med glidende skala, og den engelsk-franske gensidige liberaliseringsaftale i 1860, kaldet Cobden-traktaten. I grafen side 20 i Sv.Aage Hansens del af pensum ses markedsintegrationen målt ved udviklingen i engrosprisindeksene fra henholdsvis Danmark, England og Sverige. Også her ser man stigende integration fra omkring 1850, hvorefter de tre kurver begynder at forløbe mere parallelt.

Bilag A

En stiliseret gengivelse af 1700-tallets danske godssystem

Kilde, Erling Olsen, Danmarks økonomiske historie siden 1750. København: Gads forlag 1967

Tidstavle over nogle vigtige begivenheder i dansk økonomisk historie i 1700 og 1800-tallet

År/periode	Begivenhed
1733	Stavnsbånd indføres for den mandlige arbejdskraft i landbruget
1735-84	”Højmerkantilismen”, politik der gik ud på at styrke statens og nationens magt gennem at øge ædelmetalreserven. Midlet var protektionistisk handelspolitik og statsstøtte til de importkonkurrerende byerhverv.
1736	Danmarks 1. seddeludstedende bank, Kurantbanken oprettes.
1784	Et skift i regeringskredsen omkring den enevældige monark i mere liberal og reformvenlig retning.
1788	Stavnsbåndet ophæves
1792	Lovgivning der styrker afvikling af landsbyfællesskabet
1797	Liberaliseret toldlov
1807	Danmark involveres i Napoleonskrigene på fransk side. Krigsindsatsen finansieres ved seddeludstedelse.
1810	Den første sparekasse, OBS. dog først af betydning for udlån fra o. 1850.
1813	Pengereform efter krigsinflation og sammenbrud af pengeværdien.
1818	Nationalbanken dannes som et privat A/S.
1814	Der indføres undervisningspligt. Børneskolen implementeret i 1830’erne.
1828-76	”Kornsalgperioden”, korn det vigtigste eksportprodukt.
1847	Den første danske jernbane
1849	Danmarks første grundlov. Almindelig og lige valgret for mænd. På det

	økonomiske område en styrkelse af liberale kræfter bl.a. i den senere lovgivning overfor laug mv.
1850	Den første kreditforening.
År/ Periode	Begivenhed
1857	Den første moderne bank Privatbanken (1. bank Fyens Diskontokasse 1846)
1870'erne	Den danske industrialiseringsproces er i gang, 43.000 arbejdere i 1872.
1871	Starten på den danske arbejderbevægelse (fagligt og politisk).
1873	Danmark vedtager overgang fra sølv- til guldstandard og til kroner.
1876	Det internationale prisfald, ikke mindst på korn, rammer Danmark.
1882	Det første danske andelsmejeri.
1883	Danmark bliver for første gang nettoimportør af korn. Stærk stigning i eksport af animalske produkter, hvor prisfaldet er mere begrænset.
1891-92	Den første moderne sociallovgivning: sygeforsikring, aldersomsunderstøttelse, understøttelse for handicappede.
1898	Arbejdsgivernes ulykkesforsikring, jf. industriens voksende betydning.
1890'erne	Industrialiseringen accelererer, i 1897 93.000 arbejdere. Industrien nu over 9 pct. af BFI.
1898	LO og Dansk Arbejdsgiverforening dannes.
1899	Den første hovedaftale mellem LO og DA om hvordan der skal forhandles.
1901	Politisk Systemskifte – folketingsflertallet får regeringsmagten. Styrkelse af landbrugets interesser.
1903	Skattereform indfører progressiv indkomstskat, omfordeling fra by til land
1908	(Svagt mere) liberal toldlov nedsætter told på industrivarer.
1906	Kongeriget Danmarks Hypotekbank som formidler af kapitalimport.
1907	Statsstøtte til arbejdsløshedskasser

1910

Statens interesse i at mindske arbejdskonflikter, Forligsmandsinstitutionen og Den faste Voldgiftsret (nu Arbejdsretten) oprettes.